

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 45 Volume: 9 Issue: 45

Ağustos 2016 August 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SİBİRYA'DAN JAPONYA' YA BİR TÜRK SEYYAH: ABDÜRREŞİD İBRAHİM EFENDİ VE TE'ÂRUF-İ MÜSLİMİN DERGİSİNDE EĞİTİM MESELESİ
A TURKISH TRAVELER FROM SIBERIA TO JAPAN: ABDURRESID IBRAHIM EFFENDI AND THE ISSUE OF EDUCATION IN THE MAGAZINE OF TE'ÂRUF-I MUSLİMİN

Müzeyyen ALTUNBAY*

Öz

XX. yüzyılın en büyük âlimlerinden biri olan Abdürreşid İbrahim Efendi, hayatı mücadeleyle geçen örnek bir şahsiyettir. Çıkardığı gazete ve dergilerle Rusya Müslümanlarının yanında olup onları aydınlatmaya çalışan âlim, Müslümanların dertlerine deva olabilmek için Sibiry'a'dan başladığı yolculuğuna Japonya'ya kadar devam eder. Dünyanın önemli bir bölümünü gezen Abdürreşid İbrahim, her fırsatta ve şartta Müslümanların durumunu anlatmış, içinde buldukları sıkıntıları ve yaşadıkları baskıları tüm dünyaya haykırmıştır. Rusya Müslümanlarının olduğu kadar dünyadaki bütün Müslümanların yaşadıkları sorunların temelinde eğitim eksikliği olduğunu düşündüğünden yazılarında *eğitimde ıslahata* vurgu yaptığı görülür. Eğitimle ilgili düşüncelerini anlattığı yazılarının bir kısmı Te'âruf-i Müslimîn dergisinde yayımlanır. Te'âruf-i Müslimîn'deki yazılarından hareketle konuyu, talebe-şakirdân, eğitim sistemi ve ulema olmak üzere üç bölümde ele aldığı görülmektedir. Bu çalışmada Abdürreşid İbrahim'in Te'âruf-i Müslimîn dergisinde yer alan eğitimle ilgili yazıları incelenmiş, bu yazılar aracılığı ile kendisinin konu ile ilgili düşünceleri ortaya konmuştur. Söz konusu yazılar, yazıldıkları tarih itibarıyla mevcut eğitim anlayışını ve uygulamalarını da göstermesi açısından önemlidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılmış, bulgular; şakirdân, eğitim sistemi ve ulema olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitim Sistemi, Dergi, Abdürreşid İbrahim Efendi, Te'âruf-i Müslimîn.

Abstract

Abdürreşid İbrahim Effendi, one of the greatest wise men in 20th century, had to struggle throughout his life; that's why; he had been a model in the society. He tried to enlighten the Russian Muslims by using newspapers and magazines. In this vein, he began his journey from Siberia and finished it in Japan. Abdürreşid İbrahim travelled a great part of the world, and while travelling, he told around the situation of Muslims as well as the depression and pressure they lived through. Since he thought that all of the problems all Muslims in the world had as well as the Muslims in Russia resulted from the lack of education, it is very clear in his writings that he emphasizes the reform in education a lot. Some of his writings in which he explains his ideas on education have been published in the magazine called 'Te'âruf-i Müslimîn'. It is seen that he discussed the topics in Te'âruf-i Müslimîn under three headings: female disciples, education system and ulema. In this research, the articles of Abdürreşid İbrahim, which are in the magazine of Te'âruf-i Müslimîn, has been studied, and his ideas about the topic have been revealed. Mentioned articles are significant because they show current concept of education and its application since the day they were written. Document analysis, one of the qualitative research methods, has been used in this study, and the findings were analyzed under three separate headings: female disciples, education system and ulema.

Keywords: Education, Education System, Magazine, Abdurresid İbrahim Effendi, Te'âruf-i Müslimîn.

Giriş

Otuz yıldır milletim milletim dedim, bu uğurda bütün Rusya'yı karış karış dolaştım, milletim için bin bir meşakkate göğüs gerdim, tek gayem milletimi bir araya toplamaktı.

Abdürreşid İbrahim Efendi

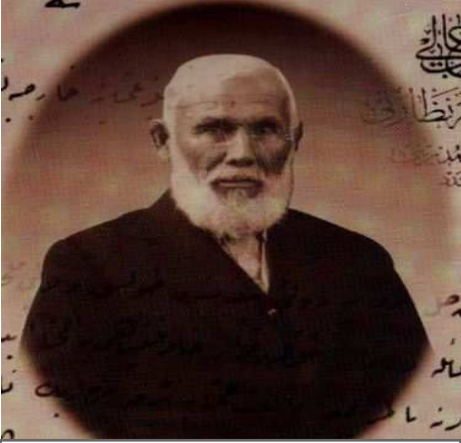
Bir toplumun temel gelişmişlik göstergelerinden bir tanesi ilimde ulaştığı seviye ile yetiştirdiği âlimlerinin çokluğudur. Âlim sıfatı kişiye çok bildiği için değil ilmini ameli ile taçlandığı için verilir. Bu nedenledir ki her çok bilen kişi âlim olarak tanınmaz. "Âlim, toplumda saygın bir yeri olan, ilminin verdiği bir tevazu içerisinde insanlara hep hayrı söyleyen ve onları hayra yönlendiren bir kişidir" (Canlı, 2013: 67). Aynı zamanda âlim olmak bir sorumluluk taşımayı ve bu uğurda mücadele etmeyi gerektirir. Sorumluluk sadece kişinin kendisine ya da yakın çevresine karşı değil tüm insanlığa karşı duyulması demektir. Sahip olunan ilmi insanlığın mutluluğu ve huzuru için kullanmak âlim olmanın gereklerindedir. Türk-İslam dünyasında insanlığa kandil olan, yaktıkları ışıkla kendilerinden sonra gelenlere yol açan, yaşadığı toplumu karanlıktan aydınlığa taşıyan nice âlimler vardır. Bu âlimlerden bir tanesi de Abdürreşid İbrahim Efendi'dir. Kendini başta Rusya Müslümanları olmak üzere Türk-İslam davasına adayın ve bu uğurda Sibiry'a'dan başladığı yolculuğuna Japonya'ya kadar devam eden Abdürreşid İbrahim Efendi, bu uğurda sayısız meşakkate katlanmasına rağmen Rusya'daki Müslümanların zor zamanlarında kendi ışığıyla onları aydınlatmayı başarmıştır. Özbek (1995: 7), Abdürreşid İbrahim'im kültürel ve entelektüel kimliği ile ilgili olarak, "İslam kültürünün geniş bir çevreye yayılmasına rağmen dünya üzerinde entelektüel denebilecek Müslümanların sayısının az

* Giresun Üniversitesi Hüseyin Hüsnü Tekışık Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

olduğundan yakınırken modern çağda Cemaleddin Afgani'yi entelektüel aydın olarak tanımlamakla birlikte Abdürreşid İbrahim'in ondan daha geniş kitlelere nüfuz ettiğini" belirtmiştir.

Fikirleriyle günümüzde dahi birçok konuya ışık tutmasıyla ilim ehli olduğunu bir kez daha gösteren Abdürreşid İbrahim Efendi, İslâmiyet'in yayılmasından eğitime, siyasetten kültüre, Türklerin birlik bütünlüğünden modernleşmeye kadar birçok alanda fikir yürütmüş ve çalışmalar yapmış bir Türk aydınıdır. "Yeryüzünde seyredin." ayetini kendine düstur edinmesiyle başlayan yolculuğu Tara'dan Japonya'ya, Afganistan'dan Hicaz'a kadar çok geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Birçok başarıya imza atan Abdürreşid İbrahim Efendi'nin en büyük başarısı hiç kuşkusuz İslamiyet'in yayılmasına yardım etmesi ve bu sayede Japonya'da İslamiyet'in resmi dinler arasında kabul edilmesidir. Ömrünün son demlerine kadar Türk milletinin birlik ve bütünlüğü için çalışıp ardında onlarca hizmet bırakmıştır.

"Abdürreşid İbrahim, bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde bulunan Sibiryâ'nın batı bölgesinde İrtiş nehri kenarında kurulmuş olan Tara'da yaşayan aslen Buharalı Özbek bir ailedendir" (Türkoğlu, 1997: 1). "Abdürreşid İbrahim, 23 Nisan 1857 tarihinde Rusya'nın batı Sibiryâ bölgesinde bulunan Tobolsk vilayetinin Tara kasabasında doğmuştur" (Türkoğlu, 1997: 7). 19. yüzyılın son çeyreğine denk gelen bu dönem, dünya

Fotoğraf 1. Abdürreşid İbrahim Efendi

ülkelerinin büyük buhran yaşadığı, birçok ülkenin iç karışıklıklarıyla mücadele ettiği bir dönemdir. Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman halkın ise baskı rejimiyle karşı karşıya olduğu bilinmektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen Japonya seyahati hem Abdürreşid İbrahim için hem de Rusya Müslümanları için bir dönüm noktasıdır. Özbek'e göre Abdürreşid İbrahim (1999: 75) "II. Dünya Savaşı'nın çalkantılı yıllarında İslam Dünyası'nın İngiliz ve Rus nüfuzundan kurtarılması uğruna Japonya'nın politikalarından fayda sağlamayı umdu. Japonya için ise Abdürreşid İbrahim, İslam dünyasına yönelik yayılcı siyasetlerinde faydalanılabilecek karizmatik bir şahsiyet, dini bir motif konumundaydı". Bu nedenle her iki taraf için Japonya seyahatinin önemli olduğu görülmektedir.

1. Abdürreşid İbrahim'in Japonya Seyahati

Hastanın arayacağı bir şey varsa devadır. Hastalığı gizlemek, ölümü seçmek demektir. İşte benim de bu kadar uzun ve meşakkatli bir yolculuğu kabul etmekteki maksadım budur.

Abdürreşid İbrahim Efendi

İnsan ömründe koskoca bir ömür sayılan otuz yıl gibi uzun bir sürede diyar diyar dolaşan Abdürreşid İbrahim Efendi, bir fikir ve ideal adamı olduğunu ortaya koymuş, başlattığı mücadelesinde Müslümanların sorunlarına ışık tutmasıyla da aydın kimliğini ispat etmiştir.

"Kimse hüsn-ü rızasıyla çıkıp terki diyara

Sebepsiz gurbetin kahrını özüne ihtiyar etmez" (Türkoğlu, 1997: 6) diyerek ömrünün önemli bir kısmında vatan hasreti çekmesinin ve gurbete çıkmasının aslında sebepsiz olmadığını anlatmıştır. Onu seyahatlere ve büyük bir mücadeleye iten çok önemli bir gerekçe vardı: Rusya'daki Türklerin ve Müslümanların şartları. Bu şartlar gerek ekonomik gerek siyasi gerekse kültürel açıdan içler acısı bir durumdaydı. Bu nedenle yaptığı seyahatlerle hem Müslümanların durumunu incelemek hem de gittiği her yerde insanları bilinçlendirmek suretiyle halkın birlik-bütünlüğüne çalışmış, özellikle Rusya'daki Müslümanlarının kenetlenmesinde büyük katkısı olmuştur.

"Önümde bir giden arkamda bir iten yok idi, yalnız himmet kemerini bele bağlayarak tevekkül asâsını ele aldım. Yalnız ila-yı kelimetullah halis niyetiyle Allah ipine sarılma fikrini teroic ve takoiye mukaddes emeli uğruna çoluk çocuğumu ve mini mini çiğerpelerim olan masumlarımı Allah'a emanet ederek yola çıktım" (Türkoğlu, 1997: 52) diyerek dünyanın önemli bir bölümünü gezen Abdürreşid İbrahim'in yolculuğu esnasında en önemli duraklarını Türklerin ve Müslümanların yaşadığı bölgeler oluşturmuştur; çünkü bu yıllarda Türkler ve Müslümanlar arasında her alanda bir çözümlüslük göze çarpmaktaydı. Sadece Rusya Müslümanlarının değil dünyadaki tüm Müslümanlar arasında görülen bu birlik ve beraberlikten yoksunluk, eğitimden siyasete ekonomiden kültüre dilden iktisadi hayata kadar her alanda bir savrulmuşluğa sebep olmuştur.

"Abdürreşid İbrahim seyahatinin en önemli kısmını Japonya seyahati teşkil etmektedir. Abdürreşid İbrahim Japonya'da küçük bazı şehirleri dolaştıktan sonra başkent Tokyo'ya geldi. Tokyo'da yaklaşık olarak yedi ay kadar kaldı. Tokyo'da bulunduğu sırada her kesimden insanlarla görüşerek fikir teatisinde bulunuyordu. Bu görüşmelerinde başlangıçta tercüman kullanıyordu, fakat gün geçtikçe anlaşacak kadar Japonca da öğrendi. Abdürreşid İbrahim özellikle Japon okullarını gezerek Japon eğitim sistemini yakından inceledi" (Türkoğlu, 1997: 54). Rusya'daki eğitim

sistemi gibi daha birçok konudan memnun olmayan Abdürreşid İbrahim, gittiği yerlerde önemli devlet adamlarıyla görüşmeler yaparak Rusya'daki Türklerin gelişmesine ve tekrar bir bütün olmalarına çareler aramaya başlamıştır. Kendisinin resmi bir görevi olmamakla birlikte yaptığı ziyaretlerde Japonya'da üst düzey yetkili kişilerle temaslar kurarak devletlerarası ilişkilerde önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Japonya'nın onun nezdinde bu kadar önemli olmasının en önemli nedeni Japonların ve Türklerin yaşam biçimini ve kültürünü birbirine yakın görmesiydi. Öyle ki bu ülke insanların inancı ve hayat anlayışlarının İslamiyet'e çok benzediğini düşündüğü için Japonya'da İslamiyet'in yayılmasına çalışmıştır. Bu esnada en büyük desteği de Osmanlı Devleti'nden göreceğine düşünüyordu.

"Abdürreşid İbrahim, İslamcı-Asya'nın kaderinin tamamen Osmanlı idaresinin doğrudan ilgileneceği bir stratejiye bağlı olduğuna inanıyordu" (Özbek, 2003: 92). İslamiyet'te ibadet olarak yapılan şeylerin Japonya'da gelenek olarak yapıldığının farkına varınca bu ülkede İslamiyet'in yayılması için Sultan II. Abdülhamid'e bir mektup yazar. Bu mektupta, Japonya'daki Müslümanların İslamiyet'i tanımaları için Devlet-i Âliyye'nin yardım etmesini talep etmiştir (Türkoğlu, 1997). Mektubunda Osmanlı Devleti'nin bu ülkeye gerekli din adamlarını göndermesini, maddi ve manevi her türlü yardımı yapmasını istemektedir; ancak dağılma dönemine girmiş bir devletin buna gücü olmadığından burada yeterli ilerleme sağlanamamıştır.

Japonya kendisini en çok etkileyen ülkelerden bir tanesidir. Yaptığı kıyaslamalar ile Rusya Müslümanlarının durumunun vahametini gözler önüne sermiştir. *"Ben Rusyalı bir Tatarım. Dinim İslamiyet'tir. Vaktiyle basın dünyasında da bulundum. Bizim Tatarların mağdur bir millet olduğunu tarife hacet görmüyorum. Hastanın arayacağı bir şey varsa devadır. Hastalığı gizlemek, ölümü seçmek demektir. İşte benim de bu kadar uzun ve meşakkatli bir yolculuğu kabul etmekteki maksadım budur"* (Uluslan Şahin, 2001: 225) diyerek Japon seyahatindeki asıl amacını açıklar. Yani Japonları ve Japonya'yı her yönüyle ele alarak onların biliminden ve kültüründen bir kurtuluş umudu aramaya koyulur. Abdürreşid İbrahim'in gittiği yörelerde kendisine hayranlık duyan onlarca insan olduğu bilinmektedir. Özellikle sözcüklerle hayat verdiği fikirleri, Türklüğe ve İslamiyet'e büyük sempati duyulmasını sağlamıştır. *"Abdürreşid İbrahim'in İslam dini için Japonya'da yaptığı en büyük başarı, İslam dinini Japon parlamentosunda resmi din olarak tanıttmasıdır. Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da başardığı ikinci önemli iş ise, Türkiye sefiri Ahmet Hulusi Bey'in de yardımlarıyla, Japon ders kitaplarında İslamiyet ve Türkler hakkında yer alan bölümlerin bütün ders kitapları taranarak yeniden aslına uygun olarak yazdırılmasıdır. Abdürreşid İbrahim, Türk tarihi ile ilgili bölümleri Tarih-i Cevdet'ten istifade ederek düzeltmiştir"* (Türkoğlu, 1997: 99).

"Abdürreşid İbrahim fikren Panislamist olmakla birlikte onun İslam birliği fikri bütün Müslüman dünyasının birleşmesinden ziyade, Müslüman ülkelerin işbirliği yapması ve zor günlerinde birbirlerine yardımcı olmaları, Batı mezalimine karşı ortak hareket etmeleri gerektiği mealindedir. Bunların gerçekleşebilmesi için de Türkiye'nin öncülük etmesi fikrindedir" (Türkoğlu, 1997: 145). Osmanlı Devleti'ni koruyucu olarak düşünmeleri ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını devam ettirmeleri özellikle Balkan Savaşı'nda Türk milletine büyük katkılar sunmuştur. Sadece Anadolu'da değil dünyanın gezip dolaştığı diğer bölgelerinde de Türklerin tanınmasına ve Türklere karşı olumlu bir tutum geliştirilmesine yardımcı olmuştur.

"Hindistan, Afganistan, Japonya, Malezya, Çin ve daha pek çok ülkede onun temasları neticesinde Balkan Savaşları için yardım sandıkları açıldı" (Türkoğlu, 1997: VIII). Bununla birlikte psikolojik bir gücün oluşmasını sağlamış ve dünyaya yalnız olunmadığı mesajını vermeyi başarmıştır. Bu nedenle olacaktır ki o dönemlerde kendi yaptığı yayınlarına Rusya'daki yönetim tarafından sık sık sansür uygulanmış, hatta hapis cezasına bile çarptırılmıştır. Ancak bu durum, Abdürreşid İbrahim'in düşüncelerini kısıtlamamış, aksine bu zor dönemler onun siyasi düşüncesinin biçimlenmesinde etkili olmuştur denilebilir.

Halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmenin en etkili yollarından bir tanesinin basın-yayın aracılığı ile geniş kitlelere ulaşmak ve onları vaziyetten haberdar etmek olduğunu bildiğinden basın-yayın hayatına aktif olarak katılmıştır. Abdürreşid İbrahim, bu uğurda çetin mücadelelere girişmiş, birçok engelle ve yasaklamalarla karşılaşmıştır; ancak yine de kendisinin yayın faaliyetlerine devam ettiği, her türlü engellemeye ve baskıya karşı yılmadan halkı aydınlatmak için uğraştığı görülmektedir. *"Türk okuyucusu Abdürreşid İbrahim'i 1907-1910 yılları arasında Türkistan, Sibirya, Moğolistan, Çin, Mançurya, Japonya, Kore, Singapur, Endonezya, Hint Adaları, Hicaz ve İstanbul'da son bulan seyahatlerindeki müşahede ve düşüncelerinin anlatıldığı seyahat notları Âlem-i İslam adlı kitabı ile tanımaktadır"* (Karabiber, 2008: 594). Gönül dostu ve ilim adamı olan âlim, sadece politik fikirleriyle Türkleri yönlendirmekle kalmamış eğitime dair yaptıklarıyla da milletin fikren yeniden dirilmesine yardımcı olmuştur. Kendi çıkardığı kitap ve risalelerin yanı sıra çok sayıda gazete ve dergi ile makaleleri de mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Rusların Tatarları Ruslaştırmak için yaptıklarının anlatıldığı Livaü'l Hamd (1885); Rusların Türklere yaptıkları baskı ve zulümlerin anlatıldığı Çolpan Yıldızı (1890); Rusya Türklerinin birlik olmalarının arzulandığı Bin ÜçYüz Senelik Nazra (1905); Kazak Ehvali (Tarihsiz); Aftonomiya Yaki İdare-i Muhtariye (1905); Subh-i Sadık (1906); Devr-i Âlem (1909); İlmihâl-i Tıbbi Hem din Hikmetleri (1907); Bin Bir Hadîs-i Şerif Tercümesi (Tarihsiz); Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet .... adlı kitapları ile Mir'at, Ülfet, Al-

Tilmiz, Sirke, Necat, Te'ârûf-i Müslimîn, İslam dünyası, Cihad-ı İslam gibi çok sayıda dergi ile birçok makale Abdürreşid İbrahim'in eğitime, sosyal hayata, kültürel yaşama ve aynı zamanda siyasi birlikteliğin oluşumuna katkı sunmuştur.¹

Abdürreşid İbrahim'in eğitim alanında Osmanlı devletinden destek aldığı ve birçok genci İstanbul'a tahsil görmeleri için gönderdiği bilinir. "Onun İstanbul'a talebe götürmesi bölge halkı üzerinde büyük sevinç yarattı ve birçok kişi çocuğunu İstanbul'a yollamak için ona müracaat etmeye başladı. Onun bu bölgeden İstanbul'a talebe getirmesi ve bunları çeşitli okullara yerleştirmesi, Osmanlı Devleti'nin soydaşlarına karşı gösterdiği ilgi bakımından da önemlidir" (Türkoğlu, 1997: 17). Burada dikkati çeken bir diğer önemli nokta ise eğitim amacıyla gençlerin özellikle İstanbul'a gönderilmesidir; çünkü dağılma döneminde olan Osmanlı Devleti'nin bütün kurumları kadar eğitim kurumları da çok hasar almış, artık çağa ayak uyduramaz olmuş ve ihtiyaçlara cevap verebilecek durumda değildir. Dolayısıyla böyle bir dönemde dahi tahsil için gençlerin İstanbul'a gönderilmesi Rusya Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını göstermesi açısından önemlidir.

Dönemin siyasi ve ekonomik şartları düşünüldüğünde Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin birlik ve bütünlük içinde gelişim gösterememeleri onların parçalanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Uzun ömrünü Türk-İslam davasına adan Abdürreşid İbrahim'in mücadelesinin dönemin ünlü şairi Mehmet Akif tarafından da desteklendiği bilinmektedir. "Abdürreşid İbrahim, pan-İslamizm ve pan-Türkizm karışımı olan yeni pan-Turanizm stratejisini İstanbul, Bursa ve Eskişehir'deki Tatar grupları arasında sürdürdü. Osmanlı Devleti'nin büyük bir bölümü Balkanlardan, Kafkaslardan ve Kırım'dan gelip yerleşen göçmenlerden oluşuyordu. İstanbul, Rusya'nın değişik kısımlarından gelen önemli ölçüde Tatar öğrenciye ve aydına ev sahipliği yaptı. Bu aydınların birçoğu Türk savunuculuğu yaptı ve Türk Derneği, Türk Ocağı ve Türk yurdu gibi pan-Türkist gazete ve organizasyonların etrafında birleştiler" (Özbek, 2003: 94). Ancak onun en etkili ve çok ses getiren dergilerinden biri İslam Dünyası, diğeri Te'ârûf-i Müslimîn'dir. Bu dergilerde yazdığı makaleler, Türkler arasında yeniden bir umut ışığı doğurmuştur.

Ömrünü Müslümanların birlik beraberliğine adayan ve bu uğurda yorulmadan büyük mücadele edip gayret sarf eden Abdürreşid İbrahim 1944'te vefat etmiş olup Japonya'da defnedilmiştir. "Seksen yedi yıllık ömrünün tamamına yakını gurbet ellerde vatan hasretiyle soydaşlarına ve Müslümanlara faydalı olmak gayesiyle tamamlamış olan Abdürreşid İbrahim, bugün Tokyo'ya üç saat mesafede bulunan mezarlıkta Müslüman mezarlığı ile Japon mezarlığı arasında ebedi istirahatgahında yatmaktadır" (Türkoğlu, 1997:101).

Geçmişten günümüze Türk-İslam dünyasının genel sorunlara bakıldığında Abdürreşid İbrahim'in tespitlerinin bugün de geçerli olduğu görülür. Özellikle eğitimle ilgili yazılarında eleştirilen temel noktalar incelendiğinde benzer sorunlarla günümüzde de karşılaşıldığının görülmesi, henüz eğitimde istenilen noktaya gelinemediğini göstermektedir. Kendisi sadece Rusya Müslümanlarının değil dünyadaki Müslümanların kurtuluşu olarak eğitimi görmüş ve kaleme aldığı yazılarıyla eğitimdeki sorunlara ışık tutmaya çalışmıştır. Bu yazılarda, öğrenciler (şakirdân) ve öğretmenlerden (ulema) beklenenleri açıklamış eğitim sistemindeki yanlışlıkları gözler önüne sermiştir. Te'ârûf-i Müslimîn dergisi Abdürreşid İbrahim'in eğitim ve eğitim sistemi konularında görüşlerini yayınladığı önemli dergilerden bir tanesidir.

2. Te'ârûf-i Müslimîn Dergisi

Hiç şüphe yoktur ki bugün ilim ve maarife en muhtaç olan milletler de bizim İslamlardır. İlim ve maarifin hâdim ve mürevoicileri ise talebe-i ulûm ve şâkirdanlarımızdır. Şu hâlde biz millet ve memleketimizin salah ve kuvâmı için her ne ümit eder isek talebe-i ulûm ve şâkirdanlarımızdan edeceğiz. Ve her ne söyleyecek isek yine onlara söyleyeceğiz.

Abdürreşid İbrahim Efendi

İlk sayısı 5 Rebiülâhir 1328'de (16 Nisan 1910) yayımlanan Te'ârûf-i Müslimîn dergisi kısa yayın hayatına onlarca felsefi, ilmi ve siyasi yazıyı sığdırarak dönemine ışık tutmaya çalışmıştır. Kelime anlamı tanıma, birbiriyle tanışma olan te'ârûftan yola çıkılarak dağınık ve birbirinden kopuk hâlde bulunan Müslümanların hem birbirlerini hem de ortak sorunlarını tanımaları amacıyla Te'ârûf-i Müslimîn dergisi çıkarılır. Dergi, Müslümanların kendilerini ilgilendiren siyasi, sosyal ve kültürel konulardan haberdar olmalarını sağlayacak türden yayınlar yapmıştır. Sahipleri Ahmed Taceddin ve Yakup Kemal olarak belirtilen dergi, toplamda 32 sayı çıkmıştır. II. Meşrutiyet yıllarına denk gelen bu dönemde Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan derginin son sayısı 2 Safer 1328 (13 Şubat 1910) tarihindedir. Ücret olarak seneliği 50 kuruş, altı aylığı 25 kuruş olarak belirlenmiştir. Kısa ömürlü olan Te'ârûf-i Müslimîn dergisinin yazarları arasında Musa Kazım, Mahmud Esad, Ömer Fevzi, Ahmed Taceddin, Yakup Kemal ve Abdürreşid İbrahim gibi devrin önemli isimleri yer almaktadır. Bu isimler arasında Abdürreşid İbrahim yazdıklarıyla öne çıkan ve geniş kitlelere hitap etmeyi başaran en önemli yazarlardandır.

¹ Bu kısımda İsmail Türkoğlu'nun *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim* adlı eserinden yararlanılmıştır.

Özbek'e göre "Te'ârûf-i Müslimîn dergisinin önemi her şeyden önce Abdürreşid İbrahim'in öncülüğünde Tatar pan-İslamcılığı tarafından İstanbul'da yayımlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Te'ârûf-i Müslimîn dergisi yalnızca II. Meşrutiyet İslamcılığı ve hatta Türkçü/Turancılığı içinde farklı bir ses olmakla kalmaz, aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl sonlarında şekillenmeye başlayıp 1905 devriminin yarattığı liberal ortamda güçlenen Rusya kökenli Müslüman-Türk-Tatar siyasi hareketi içinde de özgün bir yer tutar" (Özbek, 2002: 47) diyerek derginin kısa soluklu olmasına karşın neden önemli olduğunu ortaya koyar.

Dergide yer alan yazılar incelendiğinde bunların ağırlıklı olarak Müslümanların genel durumu, İslamiyet ile ilgili felsefi yazılar, temel sorunlar, Rusya Müslümanlarının durumu, dünya Müslümanlarının durumu vb. konularda olduğu görülmektedir. Ayrıca Abdürreşid İbrahim tarafından kaleme alınan eğitimle ilgili yazıların, içeriği ve verilen bilgiler itibarıyla, bugün dahi geçerliğini korumaları önemlidir. Bu açıdan kendisinin Te'ârûf-i Müslimîn'de yer alan yazılarından eğitim ve eğitim meselesiyle ilgili olanlar bir kenara ayrılacak olursa eğitimden başka, dünya ülkeleriyle, hastalıklarla, maliye ve ekonomiyle, ahlaki konularla ilgili yazıları da mevcuttur. Ancak dergide yer alan eğitimle ilgili yazılara geçmeden önce eğitim meselesine neden bu kadar önem verildiğinin açıklanması yerinde olacaktır.

Abdürreşid İbrahim'in en çok önem verdiği konuların başında eğitim gelmektedir; çünkü o, bir milletin kaderinin eğitimle değişebileceğine yürekten inanmaktaydı. Ancak eğitilmiş bireyler ile Türklerin içinde buldukları bu buhrandan kurtulabileceğini düşündüğünden eğitim sistemi ve yenileşme üzerinde çok durmuştur. "Çünkü ona göre Türk ve İslam dünyasının geri kalmışlığının en büyük sebebi cehalet ve Batı emperyalizmidir. Bu nedenle Batının ilim ve tekniğinin alınarak kendi örf ve âdetlerimizin korunmasını arzu etmektedir" (Türkoğlu, 1997: 146). Bu anlayış eğitimi toplumsal kalkınmada önemli yere koyan bir aydından beklenen harekettir. Söz gelimi maarif alanında kalkınma amacıyla yurt dışına gönderilen gençlerin durumunu eleştiren aydın, bu gençlerin kendilerinden bekleneni yerine getiremediğini belirtmekte ve bu durumu örnek aldığı Japonya ile kıyaslamaktadır.

Eğitimde bilim ve teknolojinin kullanılmasını gerektiğine inanan Abdürreşid İbrahim, eğitim kurumlarının da önemli ölçüde reforma ihtiyacı olduğunu düşünmüştür; çünkü ona göre eskiyen eğitim kurumlarıyla başarıya ulaşmak imkânsız olduğu gibi bu kurumların bireye hiçbir yararı da dokunmamaktadır. Bir fikir adamı olan Abdürreşid İbrahim'in eğitime dair yaklaşımı Rusya Türklerinin eğitim sitemlerinin düzenlenmesinde ve yeniden oluşumunda etkili olmuştur. Abdürreşid İbrahim, buralardaki eğitimi şu şekilde özetlemektedir: "Medreselerde nizam intizam hiç yok, ders okuma oldukça kötü, ayda haftada bir ders okutuluyor. Talebe kendi kendine çalışır, mütalaa ederse bir derece tahsil etmiş olur. Elbette böyle talebeler çok olmaz, bu hâlde bir talebenin medresede yirmi sene kalması âdeti mecbur olmuştur. Hocalar bu durumun ıslahı için hiçbir çalışma yapmıyorlar. Talebelerde ahlak gayet kötü, tütün, enfiye ve iskambil gibi bütün kötü alışkanlıklar çok yaygın" (Türkoğlu,1997:136). Eğitim sisteminin bu hâle gelmesindeki siyasal sebeplere de değinen Abdürreşid İbrahim'in "Maarif itibarıyla Türkler maalesef fena bir vaziyettedir. Çünkü Bolşevikler mekteplerine Türk çocuklarını almak istemiyorlar; bin müşkülât çıkarıyorlar. Müslüman mekteplerini de kapatıyorlar, ahali cahil kalıyor" (Türkoğlu, 1997: 90) şeklindeki ifadeleri bu durumu özetlemektedir.

Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman binlerce insanın eğitimden yoksun oluşları ve cehalete itilmeleri en az esaret kadar kötü olmuştur. Eski ve işlevden yoksun eğitim sistemi, her türlü eğitim materyalinden yoksun eğitim-öğretim ortamları, donanımsız eğitimciler, gelecek vaat etmeyen müfredat geleceğe umutla bakan bir milletin ihtiyacına elbette karşılık vermiyordu. Yapılan teşebbüslerin de dönemin hükümeti tarafından cevapsız bırakılması ya da tamamen engellenmeye çalışılması ise ayrıca bir sorundu. Bu ve benzeri sorunlarla mücadele edebilmenin tek yolu ise Türklerin bir an önce toparlanması ve birlik olmasıydı. Bu uğurda mücadelesini sürdüren Abdürreşid İbrahim, düzenlediği kongrelerle de bunlara rehber olmuş, fikirleriyle halka yol göstermiştir. Genel eğitim anlayışı ise eğitimde, geleneksel değerleri kaybetmeden İslam ilmi ve kültürüyle bütünleşmekten yanadır.

3. Te'ârûf-i Müslimîn'de Eğitim Meselesi

Eğitim sistemi bir makinenin işleyen çarkı olarak düşünüldüğünde ulema, şakirdân ve eğitim sitemi (müfredat, öğretim yöntemi, medrese vd.) bu çarkın birer dişlisi hükmündedir. Bu dişlilerden bir tanesi dahi görevini yerine getiremediğinde sistemin eksiksiz işlemesi mümkün değildir. Abdürreşid İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı yazılar analiz edildiğinde bu üç dişlinin de dönem itibarıyla hükmünü yitirdiği ve görevini layığıyla yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Te'ârûf-i Müslimîn'de yazdığı yazılardan hareketle eğitimdeki temel sorunlar; ulemâ, şakirdân ve eğitim sistemi olmak üzere üç kısımda incelenebilir.

3.1. Şakirdân

Şakirdân, şakird (şakird) sözcüğünün çoğulu olup ilim öğrenen öğrenci anlamına gelmektedir. Kamus-ı Türkî'de "1. İlim öğrenen, bir müderris ve muallimin dersine veya bir mektep ve medreseye devam eden, tahsilde bulunan, tâlip. 2. Bir hekimin ders ve talimine mülâzemet eden, filmiz. 3. Bir sanat öğrenmek üzere bir üstâda merbût bulunan genç, çırâğ, yamak" (Kâmûs-ı Türkî, 2014) olarak açıklanmaktadır. Verilen anlamlardan hareketle şakirdin talebeden farklı olarak mesleki beceri ağırlıklı eğitim alanlar için kullanıldığı görülür.

Kısaca özel bir beceri ya da ihtisasa yönelik eğitim alan gençler şâkird olarak tanımlanır. Abdürreşid İbrahim Efendi'nin dergide yer alan yazılarına bakıldığında kendisinin de şâkirdleri bu doğrultuda tanımladığı ve mesleki eğitim almaları hususunda teşvik ettiği görülür. Kendisinin genç nesilden, talebelere, şâkirdlerden beklentisi bir hayli yüksektir. Onlara seslenirken dahi "Ey Allahın kulları! Ey millet-i İslam'ın bülbülleri! Ey insanîyet gülleri! Şu hâlde siz efendiler! Siz talebe efendiler! Ey biraderler! Ey kardeşler! Ey vatan kahramanları! İstikbal-i ümit!" gibi yüksek bir hitap gücüyle seslenerek kendilerinin ne kadar önemli olduğunu onlara hissettirmeye çalıştığı görülmektedir.

"Ey Allahın kulları! Ey millet-i İslam'ın bülbülleri! Ey insanîyet gülleri! Bütün âlem-i İslam size nazarını dikmiş, bütün Müslümanlar her hayrı sizden ümit etmiş, siz her ne kadar bugün medrese köşesinde bir softa ve mektep dâhilinde bir şâkird iseniz de Müslümanlar nazarında âlemi İslam'da birer sönmez elektrik ziyasıdır. Sizin mevkiiniz makamınız Müslümanların âdeta kalpleriyle teveccüh ettikleri bir merkezidir. Sizin başınızda bulunan beyaz sarıklarınız istikbalde Müslümanları zulmeti cehaletten kurtaracak fenârları ve o sizlerin göğsünüzde olan parlak düğmeleriniz, bu milletin birer keşke-i hayatıdır" (S. 4, ss. 55) diyerek toplum nazarında talebe ve şâkirdlerin önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda "Bu millete siz rehber olacaksınız, siz faide olacaksınız, siz sâik olacaksınız, siz hamî olacaksınız, siz nâsir olacaksınız. Bu milletin ahvalinden de indallah siz mes'ûl olacaksınız, bu millet hulus-u kalbiyle tamam tamam size teveccüh etmiştir. Şu hâlde siz efendiler, bu biçare milletin hüsnü zannını suistimal etmeyiniz, bu nimeti ayaklarınızla tepmeyiniz, bu muhitten uzak gitmeyiniz, Cenab-ı Hâk ve Feyyaz-ı Mutlak'tan ümidinizi kesmeyiniz" (S. 4, ss. 55) ifadeleriyle de talebenin, şâkirdlerin kısaca ilim ehlinin, toplumla iç içe olması ve yaşadığı toplumun sorunlarına duyarsız kalmamaları gerektiğini belirtmiştir. Abdürreşid İbrahim'in ifadelerinden milletin kurtuluş ümidi olarak talebe ve şâkirdleri gördüğü çok açıktır. Abdürreşid İbrahim'e göre millete musallat olan atalet, yalan, kötü ahlak gibi şeylerden kurtuluşun çaresi eğitim ve eğitimle bütünleşen güzel ahlakıdır. Bunun için eğitim sisteminin temel unsuru olan talebelere büyük sorumluluk yüklenmektedir.

Abdürreşid İbrahim'e göre talebeler için öncelikli hedef bir gaye belirlemek ve hayal etmektir. "Bizim babaların çok güzel sözleri vardır. İstikbalde şeyhülislam olacağını düşünmeyen talebe âlim olmaz. Serasker olacağına da fikr etmeyen bir nefer asker olamaz derlermiş. Talebe-i ulûmdan her biri bugünden itibaren istikbalde kendinin bir şeyhülislam veya maarif nazırı olacağını fikr etmeli de ona göre tedarikte bulunmalı. Ve şâkirdân-ı fînûn-ı kezalik kendisinin istikbalde bir nazır veyahut bir sadrazam olabileceğini tasvir etmeli" (S.5, ss.76) diyerek gençlerin hedeflerinin olması gerektiğini ve bu hedefler doğrultusunda eğitimlerini sürdürmeleri gerektiğini belirtmektedir. Kısaca kendine güvenmeyen, bir ideali olmayan, amaçsız sürdürülen bir eğitimden kişiye fayda gelmeyeceğini anlatmaktadır; çünkü ona göre bütün milletlerin umudu talebelere aittir. Bu nedenle talebelere hürmet edilir, onlar hem mektep idaresine hem devlet idaresine dâhil edilir. Abdürreşid İbrahim, "Mekâtib-i âliye talebesi, mektebin umur-ı hususunu murâkabe etmedikçe çocuk gibi büzüldükçe, o mektepler hiçbir vakit milletin ihtiyacına hizmet edemezler" (S.6, ss. 89) sözleriyle de gençlerin sesinin gür çıkmasını bu yüzden istemektedir.

Abdürreşid İbrahim, eğitim gören gençlerin meslek sahibi olamamalarını büyük sorun olarak görmektedir. Öyle ki yıllarca eğitim gören öğrenciler mezun olduklarında herhangi bir sanat öğrenememiş, herhangi bir zanaat edinmemiş oluyorlar. Hâlbuki toplum meslek sahibi gençlere ihtiyaç duymakta, onları geleceğinin teminatı olarak görmektedir. Avrupa ile kıyaslama yaparak orada insanların mezun olduktan sonra hemen ticarete atıldıklarını, bizde ise herhangi bir meslek edinemediklerinden yakınır:

"Siz talebe efendiler, bugünden itibaren hiç vakit geçirmeyerek, fırsatı kaçırmayarak, kendi matlûb ve maksûdunuzu tayin etmelisiniz, milletinize, dininize, vatanınıza nefî ve hâdim olacak bir meslek takip etmelisiniz" (S.4, ss. 55).

"Talebe-i ulûm ve şâkirdân vazifesi tahsil-i ilim ve maarifte kemal-i ciddiyet ile çalışmak olduğu gibi umur-ı memlekette dahi kemal-i basiret ile sarf-ı efkâr etmektir. Tahsil etmekte oldukları ilim ve marifet sayesinde talebenin efkâr-ı daimi münevver olur, bütün memleketin salah ve kuvâmı talebe-i be-hakkı fikir ve mülahaza edebiliyor. Şu hâlde talebe-i ulûm ve şâkirdân-ı fînûn efendilerin en büyük mukaddesi vazifeleri tevsî-i ifkaha hizmet etmektir. Talebede fikir ne kadar tevsî' eder ise ilim ve marifet de o nispette terki ve teali eder. Fikir öyle bir âli bir nimettir ki: ibadetten dahi efdâldir" (S.5, ss.75).

Talebe ve şâkirdan, bir ilim ehli olarak halka yol göstermeli, gerektiğinde gördükleri noksanlıkları çekinmeden dile getirebilmelidir. Avrupa Avrupa diyerek özentî içinde olanların Avrupa'ya hasletlerinin sadece özentî ve taklit noktasında kaldığına dikkat çeken Abdürreşid İbrahim, asıl meselenin onların eğitimdeki ve diğer konulardaki iyi, gelişmiş yönlerinin alınması olduğunu ifade etmektedir. Hatta "Avrupa talebesi: yüz binlerce adam nümayiş ve mitingler yaptığı zaman, yahud cenazelerde resmi ve gayri resmi cemiyetlerde yüz binlerce adamın toplandığı yerlerde, asayişî muhafaza etmek vazifesini iltizam ederler, bir tek polis karıştırmazlar, o kadar cem' azim içinde, yalnız parmak işareti ve kol leyin, tatlı söz ile âdeta memleketi idare ederler, bir vukuata meydan verilmeyiz. Siz Avrupa'dan saç koparmasını bıyık burmasını alacağınız yerde şunları alsanız a! Tekrar ederim, memleket, millet, vatan, sizin idarenize muhtaçtır" (S.4, ss. 57) sözleri ile Avrupa'daki talebenin toplumdaki konumunu Türk gençlerine örnek olarak göstermektedir.

Eğitimde temel unsurlardan biri düşüncenin geliştirilmesi ve bireylere çok yönlü bakış açısının kazandırılmasıdır. Aynı zamanda eğitimli her birey, topluma ve toplumun sorunlarına duyarlı olmalıdır. Abdürreşid İbrahim'e göre hiçbir şeyi düşünmeyen bir gençlik, toplumun derdine deva olamaz. Avrupa'da gençler, talebeler sosyalist, materyalist ya da nasyonalist olsalar bile bir fikri mülahaza ederler. Kısaca toplumun sorunlarına ya da herhangi bir konuya dair fikir yürütebilirler. Oysa Rusya'daki Müslüman Türk gençlerinde durum daha farklıdır. Bu dönemde, temel gayenin maaş edinmek olduğunu belirtir ve toplumda düşüncenin kısırlaşmasından yakınır.

"Eğer talebe hiçbir şeyler fikr etmeyerek yalnız yetmiş beş kuruş hatırası için verilmiş dersleri papağan gibi ezberleyip imtihanı selamet geçirerek bin kuruş maaşa kesb-i istihkak etmesini düşünecek olursa, o millet için terki ve teali değil inkirâz ve izmihlal yolları görülür. Buralarını mülahaza etmek için bir te'mil kâfidir" (S.5, ss.77) sözleri ile üzerinde düşünmeden sadece derslerin ezberlendiği bir eğitimin faydalı olamayacağını ifade etmektedir. Bununla birlikte Abdürreşid İbrahim, talebe ve şakirdânın düşünce dünyalarını geliştirilmesinden yanadır. Bu düşüncesini şu sözler ile açıklar:

"İşte vatan kahramanları talebe-i ulûm ve şâkirdân daha şimdiden hiç vakit geçirmeyerek her şeyi fikir etmeli mülahaza etmelisiniz. Sizin maaşlarınızı temin edecek millettir. Vatanınızı himaye edecek millettir. Şu hâlde sizin de yegâne bir düşünceniz var ise, o da şu mübarek milletin istirahat ve istikbali olmalıdır ki bu da sizin ile kaimdir. Demek olur ki umum-u ehli İslam'ın ümidi istikbali size bağlı olduğu gibi Te'ârûf-i Müslimîn tek istikbali de sizin desteğiniz ve hâdiminizdir. Siz kendi ihtiyacınızı ve kendi hukuk-u meşruanızı birer birer sayarak fikir etmelisiniz. Eğer vakit ve kısmet olur da "Te'ârûf-i Müslimîn" hâdiminiz olabiliyorsa iftihar eder" (S.5, ss.77-78). Derginin, talebe ve şakirdânların eğitiminde katkısının olmasından memnuniyetini dile getiren Abdürreşid İbrahim, eğitimle ilgili olarak üzerinde durduğu bir diğer konu, eğitim sisteminin genel sorunlarıdır.

3.2. Eğitim Sistemi

Eğitimin önemli bir unsuru olan eğitim sistemi kendi içinde müfredat, öğretim yöntemi vb. gibi konuları kapsamaktadır. Abdürreşid İbrahim Efendi, Te'ârûf-i Müslimîn'de bu konulara da değinmiş, düşüncelerini daha çok Avrupa'daki uygulamalar ile karşılaştırarak okuyucunun bilgisine sunmuştur. Rusya Müslümanlarının eğitim sistemine dair fikirlerini dile getirirken amacı, milleti kurtuluşa götüreceği olan eğitim sitemindeki noksanlıkların bir nebze olsun düzelmesidir. İlmin ve eğitimin, genel olarak insanlık için özel olarak ise Rusya Müslümanları için önemi sadece kendisi tarafından değil derginin bir diğer yazarı olan Samizade Süreyya tarafından da dile getirilmiştir. Samizade Süreyya, *Kuvve-yi İlmiye* başlıklı yazısında Müslümanların başına gelen bütün felaketleri ilmin eksikliğine bağlar ve akabinde şunları söyler.

"Bugün bizde en noksan bir kuvvet var ise o da kuvve-yi ilmiyedir. Kuvve-yi ilmiyenin noksanlığı değil midir ki bizi şimdiye kadar ibtibdâd boyunduruğu altında bıraktı. Hâlbuki kuvve-yi ilmiye diğer bütün ilimlerin babası, âdeta rehberidir. Bir millette kuvve-yi ilmiye ne kadar mükemmel olursa o milletin diğer kuvvetleri de o nispette mükemmel olur. Kuvve-yi ilmiye her şeyden evvel insana güzel bir terbiye-i fikriye verir. İnsan bu terbiye-i fikriye sayesinde kendinden, muhitinden haberdar olur. İnsan her ne yaparsa fikriyle, aklıyla, beyniyle yapar. Fikir, akıl, beyin ne kadar güzel terbiye olur, ne derece mükemmel bulunursa tabii yapılan şeyler de o nispette mükemmel olur ve o nispette ciddi, metin ve salim işlere teşebbüs olunur" (S.23, ss. 369).

Bir yandan Samizade Süreyya tarafından ilmin önemi açıklanırken diğer yandan Abdürreşid İbrahim tarafından eğitim sisteminin işlevsizliğine vurgu yapılır. Avrupa'daki talebelerin eğitimleri bitmez meslek hayatına atıldıklarını söyleyen Abdürreşid İbrahim, yaşadığı coğrafyada eğitimin topluma faydalı insan yetiştiremediğinden yakınır. Toplumun ihtiyaçlarına yeterince cevap verilememesi ise her şeyde dışa bağımlı olunmasına neden olur.

"Mekâtib-i âliyede ikmal tahsil ederiz, bir köprü yapacak mühendisimiz yok, bir şey lazım oldu mu hep harice muhtacız. Bir sanatımız yok, bir hünerimiz yok, mektep medrese ikmal eder etmez yalnız bir boğazımız, bin kuruş maaş aramaktan başka işimiz yok. Almanya'da ikmal tahsil edenlerin yüzde elli sekizi ticaret ve sanata gidiyor, hükümet mahkeme işine adam arıyor. Bizde ise ikmal tahsil eden yüz yüzeli hükümetten vazife ve maaş aramakta" (S.4, ss. 56).

Bununla birlikte eğitim siteminin eski usul yöntemleri artık çağa hitap etmediğinden netice itibarıyla bir fayda görülememekte ve eğitimden kâr elde edilememektedir. Abdürreşid İbrahim, durumu uzun yıllar Arapça görüp iki satır Arapça yazamayan ya da iki kelime Arapça konuşamayan talebelerden bahsederek açıklar. *"Ey biraderler! Ey kardeşler, bugün gitmekte olduğunuz yol, tutmakta olduğunuz meslek nedir? Bir âdem on sene on beş sene yalnız Arap lisanı iki kelime Arabî tekellüm edemezse ve iki satır Arab'ül ibare bir şey yazamazsa, belki de ders sırasında görmüş olduğu kitaplardan başka bir kitap geçer de okuyup da anlayamazsa yazık değil mi o on beş senlik ömre, yazık değil mi o aziz, mücevherattan aziz nukûd gibi olan vakitlere, yazık değil mi o pederlerin, merhametli pederlerin, sizin için etmiş olduğu masraflara. Yazık değil mi o milletin, zavallı milletin, sizden intizar etmekte oldukları ümitlere"* (S.4, ss. 55) sözleri ile kaybolan zamana ve emeğe hayıflandığı görülür. Benzer sorunun günümüzde yabancı dil eğitimi için söylendiği düşünüldüğünde sorunu, temele inerek çözmenin yani eğitim siteminde birtakım değişikliklere ve yeniliklere gitmenin daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Abdürreşid İbrahim'i derinden etkileyen konulardan bir diğeri özellikle Avrupa'da talebeye verilen

önemdir. Öyle ki her konuda talebenin fikrine müracaat edildiğini belirten Abdürreşid İbrahim, devlet idaresinde dahi toplumun ilim ehli kabul edilen kesiminin, talebelerinin, düşüncelerinin dikkate alınmasını takdire şayan bulur.

“Biz Avrupa Avrupa diye üzüldüğümüz hâlde, Avrupa ne olduğundan haberimiz yok, Avrupa’da en kabîh en menfur, en melun rüşvet, bizde âdeta senet olmuş. Daha neler, daha neler, hep fesat ahlak bizlere tabiat olmuş. İşte biraderler, işte memleket kahramanları sizlere hitap ediyorum ey vatan arslanları! Millet-i sultanları talebe-i ulûm ve şâkirdân-ı fûnûn! Hüsn ile kubhu tefrik etmek sizin vazifenizdir! Bir muallim, bir müderris, bir profesörün ve bir filozofun dahi sözlerini siz teşrih edebiliyorsunuz. Siz her ne dersiniz bütün millet sizin arkanızdadır! Çünkü ona göre bütün milletlerin umudu talebelere dedir. Bu nedenle talebelere hürmet edilir, onlar hem mektep idaresine hem devlet idaresine dâhil edilir” (S.4, ss. 57) ifadeleriyle Avrupa’daki kötü huy ve ahlakın eğitimden ve ilimden yoksun toplumda âdeta birer alışkanlık ve davranış biçimi hâline geldiğini söyleyen Abdürreşid İbrahim, gençlere ise toplumun güveninin tam olduğunu hissettirir. Bununla birlikte her milletin geleceği kabul edilen talebelere beklentisinin büyük olduğunu ifade eden Abdürreşid İbrahim, yükseköğretimde öğrenim gören talebelerin toplumdaki konumunu ve önemini şu sözlerle açıklar:

“Mekteplerin ıslahat ve idarelerinde dahi talebenin büyük müdahali olur. Mektep idarelerinde ve usul-u tedrisinde dahi intizam ve ders programlarında dahi talebenin reyine müracaat olunur. Hususa Darülfünûn talebesine hiçbir memlekette talebe nazarıyla da bakmazlar, belki millet için yetişmiş bir âd, kemal-i hürriyet ile vazifesinde devam etmek hakkı haiz, lede’l hukuk-ı meşruasına malik bir fikir ve rey sahibi nazarıyla bakarak her ne söyler iseler sözlerini dahi sem’ ve itibarla telakki ederler. Değil yalnız kendilerine ait, umur-u maarife ait meselelerde, icab-ı hâl ve maslahata göre devletlerin umur-ı idare ve siyasetlerine dahi talebe müdahale ederek nümayişler yaparlar. Sözleri de ekseriya sem’ ve itibar olunur” (S.5, ss. 75) diyerek talebe ve şâkirdânın toplumdaki ayrıcalıklı ve lider konumlarına işaret edilir. Abdürreşid İbrahim, şâkirdân ve eğitim sistemi ile ilgili görüşlerinin yanı sıra eğitimde etkili bir unsur olan ulemalara da değinir.

3.3.Ulema

Abdürreşid İbrahim, Te’ârûf-i Müslimîn’de eğitimle ilgili düşüncelerini açıklarken ulemayı iki şekilde ele alır. Birincisi, Türk-Müslüman ulema ve bunların eğitimdeki konumlarıdır. Bu kısımda daha çok Avrupa’daki ilim adamlarıyla karşılaştırma yapılarak eksik-noksan yönler ortaya konur. İkincisi ise özellikle dil dersleri için medreselere getirilen yabancı ilim adamlarıdır ki bunları ele alırken daha çok dil-kültür aktarımına dikkate çeker ve Müslüman-Türk kültürüne dair hiçbir bilgisi olmayan yabancı ulemanın ders vermesini ve gençlere rehber olmasını şiddetle eleştirir. Abdürreşid İbrahim’e göre yabancı ulemanın bizim gençlerimize örnek olacak bir noktaları yoktur. Hatta *“Fransa’dan gelecek ki bir kelime Türkçe bilmezler, bizim çocuklarımız da hep Türk çocuklarıdır, bir kelime Fransızca bilmezler, ... evlatlarımız Türkçeyi dahi bilmedikleri hâlde Fransızca’yı tekellüm edecekler”* (S.10, ss.290) diyerek yaşanacak olan kültür çatışmasına dikkat çeker. Bununla birlikte bu durumun eğitimde pek faydasının dokunmadığını, yani yabancı muallimlerin çok başarılı olamadıklarını belirtir. Ancak Abdürreşid İbrahim’i etkileyen bir nokta vardır ki o da Avrupa’daki hoca-öğrenci ilişkisidir.

İlk olarak Avrupa’daki ulema ve talebenin birbiriyle olan samimi ilişkisine dikkat çeker ve *“Siz bir taraftan Avrupa Avrupa diye üzüyorsunuz. Avrupa Darülfünûn talebesine hiçbir (direktör) müdür, talebe sıfatıyla bakamaz. Bir talebe müdür hazretine geldiği zaman -hususla son seneler talebesi ise- müdürler o talebeye (College) birader diye yahut arkadaş diye hitap ederler”* (S.6, ss. 89) diyerek talebeyle verilen değeri ifade eder. Ulema ile talebe arasındaki bu samimi ilişkinin dostluğun yanı sıra ilmi öğrenmeyi de teşvik ettiğini belirten Abdürreşid İbrahim, bu gibi noktaların Avrupa’dan neden örnek alınmadığını sorar.

“Avrupa Darülfünûn talebesi ma’îşetine ait mükemmel edebiyat vardır. Nasıl oluyor da bu gibi mükemmel noktalarda siz Avrupa’yı taklit edemiyorsunuz. Bugün beldemizde misafir olan belki de sizin has misafiriniz olan Rus talebesine bakınız- muallim ve müderrisleri kendileriyle beraber, büyük profesörler oldukları hâlde hep o talebe ile beraber oynar, gülerken sırası geldikçe mevkiilerini dahi muhafaza ederler. Profesörler talebenin bütün ruhuna hâl edercesine terbiyesine çalışıyorlar, yalnız resmi tedrisat ile iktifa etmezler. Avrupa bu cihetten çokça taklit olunursa istifadesi dahi olduğu gibi tenkit içinde meydan kalmaz” (S.6, ss. 89).

Abdürreşid İbrahim sık sık Avrupa eğitiminde görülen iyi noktaların örnek alınabileceğini vurgular. Ancak buna rağmen örnek alınan kısımların daha çok dış görünüşle, şekille ilgili olduğunu görünce bu durumu kıyasıya eleştirir ve hataları gözler önüne serer. Söz gelimi ulemanın geçmişte çok önemli hizmetleri olduğunu söyleyen Abdürreşid İbrahim, geçmişte takılıp kalmayarak geleceğe yönelmenin daha doğru olduğunu vurgular. Bununla birlikte ulemanın ilimle uğraşmasının gerektiğini belirtmekte ve topluma rehber olmalarını istemektedir.

“Zira bugün bizim ulemamızın fûnûn-u ciddiyeye dahi bir derece aşına olmaları da lazım olduğu gibi efkâr-ı umumiyyeye muvaffak muamele etmek için de birçok tecrübeler ile zihin yormaları da lazımdır. Eskiden şöyle giderdi, böyle gelirdi ile bundan sonra iktifa edemeyeceğiz. Zira zamanımızın bizi icbar ettiği birçok şeyler vardır ki, ulemamız rehber olmadıkça biz onları elde edemeyiz. Milletimiz min’el-kadim ulemaya merbuttur” (S.6, ss. 88) sözleriyle ulemadan bekleneni açıklar. Abdürreşid İbrahim’i rahatsız eden bir diğer konu ise medreselerin ve eğitimin

ıslahattan yoksun oluşudur. Ona göre herkes bu durumun farkındadır fakat uygulamada bir şey elde edilememektedir. Bu düşüncesini "İki senedir ders vekiller bilmem kimler maarif nazırlarına varıncaya kadar ıslahattan laf ederler, ıslahat için uğraşırlar, rüyalarında dahi ıslahattan başka bir şey görmezler. Gel gelelim ıslahat namına yaptıkları muameleler, ifsadat denilecek derecede uygunsuz hâllerden ibaret kalıyor" (S.10, ss.290) sözleriyle ortaya koymaktadır.

Sonuç

Türk-İslam dünyasının yetiştirdiği ve dönemleri itibarıyla yaptıkları ışıkla insanların aydınlanmasına yardımcı olan âlimlerden biri olan Abdürreşid İbrahim, bu uğurda koca bir ömür harcamıştır. Müslümanların sorunlarını kendine dert edinen ve bu derde diyar diyar çareler arayan aydın, basın yayın aracılığı ile Rusya Müslümanlarının sesini tün dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Çıkardığı dergi ve gazetelerin yanı sıra destek derdiği diğer dergi ve gazetelerde İslam dünyasına dair gördüğü sorumluları anlatmış ve bu yolla halkı bilinçlendirme amacı gütmüştür. Bunlardan bir tanesi olan Te'ârûf-i Müslimîn dergisi, Abdürreşid İbrahim'in fikir dünyasını yansıtmaya bakımından önemlidir. Dergide konu yelpazesi geniş olmakla birlikte ağırlıklı olarak Türk-İslam dünyasının sorunlarına (siyasi, ekonomik, kültürel vd.) odaklanıldığı görülür. Abdürreşid İbrahim, özellikle eğitime dair yazdığı yazılarla hem sorunu ortaya koyar hem de bu soruna çareler aramaya gayret eder. Kendisi son nefesinde dahi milletini düşünmekten geri kalmamış ve Türklerin henüz birlik ve beraberlikten yoksun oluşlarını Sıratı Müstakim dergisine yazdığı makalesinde üzüntüyle şu şekilde dile getirmiştir.

"Otuz yıldır milletim milletim dedim, bu uğurda bütün Rusya'yı karış karış dolaştım, milletim için bin bir meşakkate göğüs gerdim, tek gayem milletimi bir araya toplamaktı" (Türkoğlu, 1997: 33). Bu söz Türk dünyasına önemli hizmetleri bulunan, Türklerin dilde, fikirde, işte bir olmaları için mücadele eden Türk aydını Gaspralı İsmail'in ölümüne yakın söylediği sözlerle benzerlik göstermektedir.

"Büyük Allahım! Altmış üç buçuk sene yaşadım. Bu hayatın otuz beş senesini Müslümanların uyanması, terakkisi, tealisi ve tekâmülünü uğrunda sarf ettim. Milletimin selamet ve saadeti için elimden her ne geldi ise hepsini yaptım. Yarabbi!..." (Saray, 2008: 138) diyen bu Türk aydınının da gönlündeki tek gaye Türk ve Müslüman olan halkların birliği ve beraberliğidir. Örnek birer yaşam süren bu kişilerin gelecek nesillere de rehber olması için bilinmeleri ve fikirlerinin anlaşılması gereklidir. Bunun için başta Te'ârûf-i Müslimîn olmak üzere çıkardıkları diğer dergi ve mecmualardaki yazılarının öğrenilmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- CANLI, Mustafa (2013). "Rivâyetlerde Âlim Portresi", C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: XVII, S. 2, s: 43-70.
- KARABİBER, Namık Kemal (2008). "Süleymaniye Kürsüsündeki Vaiz: Abdürreşid İbrahim (1857/1944)", I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiri Kitabı.
- ÖZBEK, Nadir (1995). "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı", *Toplumsal Tarih*, S.4, n.19, s:7-12.
- ÖZBEK, Nadir (1999). "Abdürreşid İbrahim," Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, ss: 74-75, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- ÖZBEK, Nadir (2002). "İkinci Meşrutiyet İstanbul'unda Tatar İslamcılar: Te'ârûf-i Müslimîn Dergisi", *Mütefferrika*. S.21, s: 45-67.
- ÖZBEK, Nadir (2003). (editör) *Esenbel, S. ; Çuharu, I., The Rising Sun and The Turkish Crescent, "From Asianism to Pan-Turkism: The Activities of Abdürreşid İbrahim in The Young Turk Era and Japan"* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- SARAY, Mehmet (2008). *Gaspralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamûs-ı Türkî* (2014). Haz. GÜNDOĞDU, Raşit; ADIGÜZEL, Niyazi; ÖNAL, Abul Faruk. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- TÜRKOĞLU, İsmail (1997). *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ULUSAN ŞAHİN F. Ş. (2001). *Türk-Japon İlişkileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fotoğraf, (<http://www.on5yirmi5.com/biyografi/dunya/kisiler/170721/ornek-bir-aksiyon-adamiabdurresid-ibrahim-efendi.html>) adresinden alınmıştır. Erişim 25.02.2016.

Dergide Yer Alan Yazılar

- ABDÜRREŞİD İBRAHİM, "Talebe-i Ulûm ve Şakirdân I", Te'ârûf-i Müslimîn, C. I. S. 4, 17 Cemaziyelâhîr 1328, s: 55-57.
- ABDÜRREŞİD İBRAHİM, "Talebe-i Ulûm ve Şakirdân II", Te'ârûf-i Müslimîn, C. I. S. 5, 2 Cemaziyelâhîr 1328, s: 75-78.
- ABDÜRREŞİD İBRAHİM, Milletin Terakkisi Herkesin Matbuudur", Te'ârûf-i Müslimîn, C. I. S. 15, 18 Ramazan 1328, s: 135-136.
- ABDÜRREŞİD İBRAHİM, "Talebe-i Ulûm ve Şakirdân III", Te'ârûf-i Müslimîn, C. I. S. 6, 16 Cemaziyelâhîr 1328, s: 87-89.
- ABDÜRREŞİD İBRAHİM, "Usul-u Tedris ve İslahat", Te'ârûf-i Müslimîn, C. I. S. 18, 17 Şevval 1328, s: 289-290.
- SAMİZADE SÜREYYA, "Kuvvey-i İlmiye- Maarif", Te'ârûf-i Müslimîn, C. I S.23, 22 Zilkade 1328. s: 368-369.